

ДАТУВАННЯ ЦЕРКВИ ПАРАСКЕВИ В БЕЛЗІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Церква св. Параскеви – єдина дерев'яна сакральна пам'ятка Белза, яка розташована на колишньому Люблінському передмісті, на території міського цвинтаря. Перші згадки про церкву походять з кінця XV ст. Існуючий храм постав у другій половині XVIII ст. В кінці XVIII ст. парафію ліквідували, а церкву перетворили на цвинтарну каплицю. У 1896 р. будівля стала філійною церквою.

У 70-х роках XX ст. проведені дослідження церкви, а в 1979 р. відбулись реставраційні роботи (архітектори Б. Кіндзельський, Г. Крук, І. Могитич), в результаті яких храм отримав сучасний вигляд. Ця церква відноситься до найстаріших святинь міста [Бевз, 2002].

У 2003 р. експедицією белзького заповідника були здійснені перші археологічні дослідження. При церкві заклали два шурфи – при південній стіні вівтарної частини та із заходу при південній стіні бабинця XIX ст., розібраного під час реставраційних робіт 1979 р. (рис. 1).

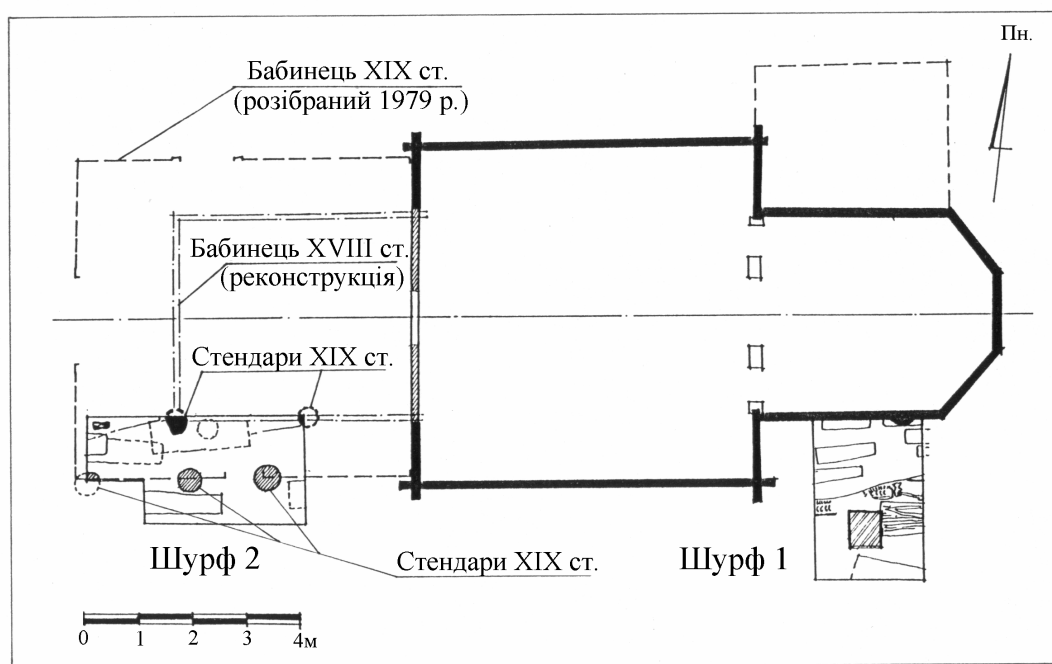

Рис. 1. Белз. Церква св. Параскеви. План археологічних досліджень церкви у 2003 р. (виконаний В. Петриком)

Fig. 1. Belz. Church of St. Paraskeva. Plan of archaeological researches of the church in 2003 (made by V. Petryk)

Всього у шурфі № 1 виявлено 10 поховань та кілька перепоховань, датованих XVII–XIX ст. П'ять із них дитячі, причому одне лежало під стендаром південної стіни вівтаря. Виявлений стендар за зібраними археологічними матеріалами закладався не раніше як у середині XVII ст. Ймовірно, що вівтар церкви, відомої з документів ще з XVI ст., міг стояти на цьому ж місці, але закладення (чи ремонт) існуючих підвалин слід датувати не раніше другої половини XVII ст. Таке датування підтверджується й археологічними артефактами [Івановський, Петрик, Лазурко, 2003].

У шурфі № 2 чітко читались три неглибокі округлі в плані ями – очевидно, сліди від стендарів бабинця XIX ст. В північній стінці шурфа виявлено два стендари в дуже поганому стані збереження. Це, очевидно, рештки первісного бабинця церкви XVIII ст. [Белз, 2004]. Також виявлено 20 могильних ям та кілька перевідкладених черепів. Оскільки деякі поховання перекриті стендарами, то слід припускати, що первісна церква, згадувана в документах XV ст., мала значно менші розміри [Петрик, Івановський, Лазурко, Рибчинський, 2004]. Отже, спорудження існуючої церкви слід попередньо датувати не раніше другої половини XVII ст.

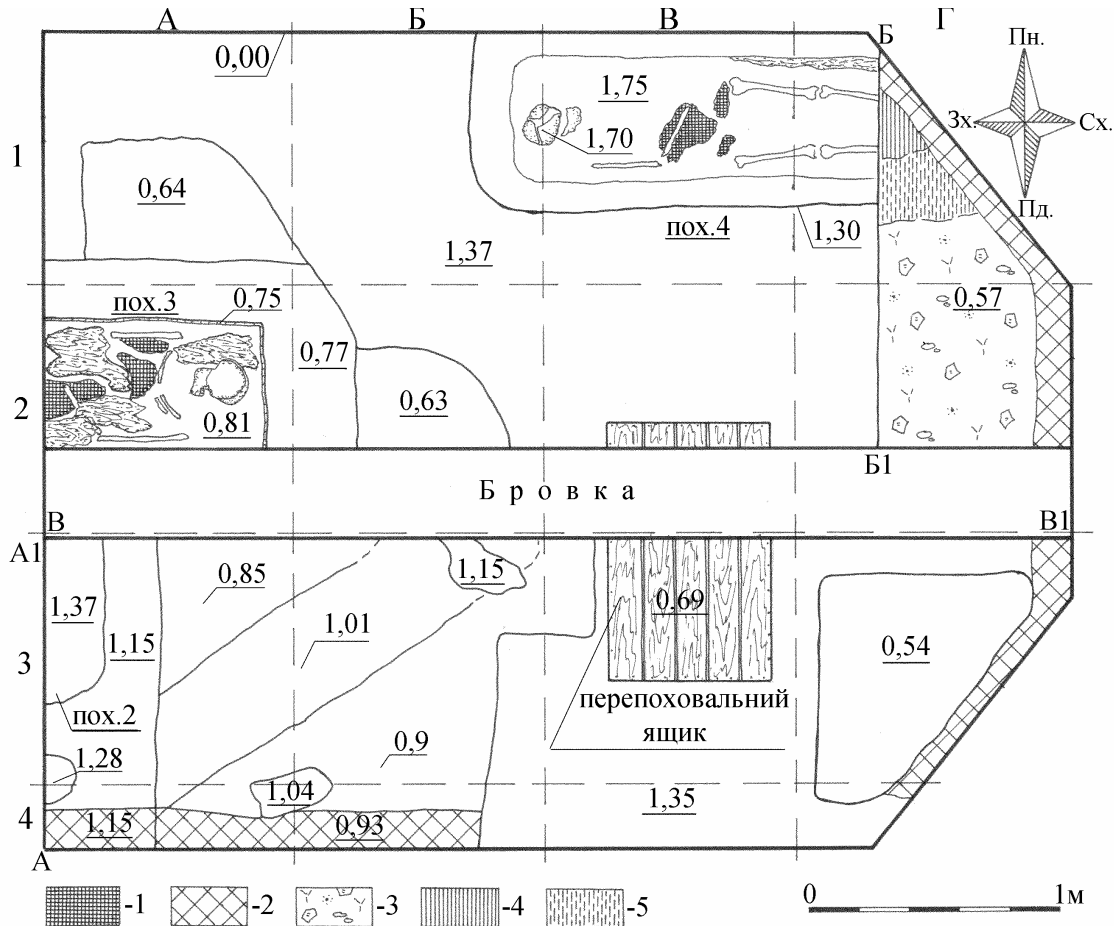

Рис. 2. Белз. Церква св. Параскеви. Вівтар. План розкопу. Умовні позначення: 1 – кальциновані кістки; 2 – траншея під підмурівок; 3 – жовто-сірий супісок; 4 – темно-сірий супісок; 5 – жовто-коричневий супісок

Fig. 2. Belz. Church of St. Paraskeva. Plan of excavated area

В результаті археологічних досліджень 2003 р. виявлено 82 артефакти. Керамічні вироби це – гончарний посуд, який представлений фрагментами горщиків (вінцями, бочками, денцями), покриток та уламками мисок. Посуд переважно сірого та темно-сірого кольорів. На багатьох знахідках простежується заглиблений лінійний орнамент, що є найпоширенішим елементом декорування серед виявленого матеріалу. Фрагменти горщиків характеризуються розхиленими назовні вінцями різної конфігурації. Маємо фрагменти посуду, які прикрашені із внутрішньої сторони зеленою та жовтою поливою. Загалом виявлений керамічний матеріал датується XV–XVIII ст.

На одному із фрагментів вінець мисок відзначено з середини заглиблений хвилястий орнамент. До групи кераміки відносимо також уламок румпи теракотової кахлі та шматок брускової цегли – “пальчатки”.

Зі скляних виробів виявлено горловини пляшок та фрагменти посуду. Всі вони гутного виробництва, прозорі або зеленуватого кольору.

Металеві вироби складаються з підківки, цвяхів і невизначених предметів із заліза та бронзи. Значний відсоток від усіх зібраних під час розкопок знахідок займають цвяхи (21 од.). Їх довжина коливається від 2,9 до 15 см. Більшість цвяхів в перетині прямокутні і мають видовжені, прямокутної форми головки. Можна припустити, що вони використовувались для забивання домовин. Підтвердженням цього може бути те, що на деяких із них були рештки дерева.

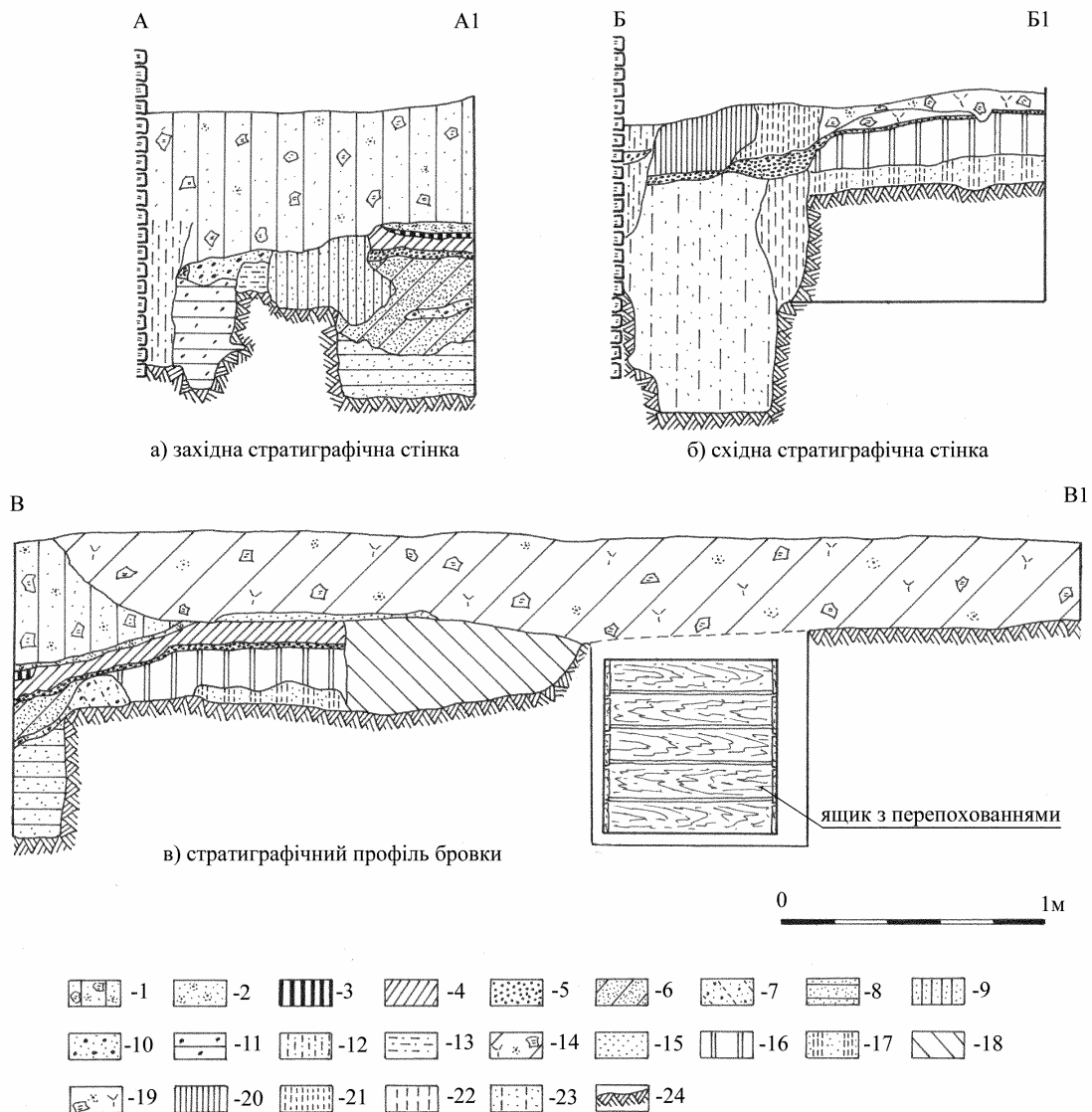

Рис. 3. Белз. Церква св. Параскеви. Вівтар. Стратиграфічні профілі. Умовні позначення: 1 – сірий супісок, з будівельним сміттям; 2 – супісок насичений вапняно-піщаним розчином; 3 – пізній горілий шар; 4 – підсипка під підлогу пізнішої церкви; 5 – раніший горілий шар; 6 – поховальна яма (пох. 2); 7 – темно коричневий супісок; 8 – поховання №2; 9 – поховання №1; 10 – коричнево-чорний супісок з вкрапленням вугликів; 11 – сіро-жовтий супісок; 12 – фундаментний рів; 13 – жовто-коричневий пісок; 14 – будівельне сміття; 15 – світло-сірий пісок; 16 – підсипка під підлогу; 17 – шар будівництва церкви; 18 – пізня траншея; 19 – жовто-сірий супісок з будівельним сміттям; 20 – темно-сірий супісок з вкрапленням вугликів; 21 – жовто-коричневий супісок; 22 – прямокутний; 23 – поховання №4; 24 – материк

Fig. 3. Belz. Church of St. Paraskeva. Altar. Stratigraphical profiles

В шурфі І на глибині від 0,53 до 1,05 м знайдено п'ять мідних шелягів, відомих як "боратинки". Вони карбувались у 1659–1666 рр. на території Речі Посполитої. Після лабораторно-камерального опрацювання встановлено, що два шеляги литовські.

У 2006 році у зв'язку з реставраційними роботами, які проводились як зовні, так і всередині церкви, проведено археологічні дослідження у вівтарній частині церкви. Під час археологічного нагляду в наві виявили велику кількість поховань, які повністю знищили культурний шар, через що локалізація церкви, згаданої в джерелах у XV–XVI ст., виявилася неможливою. З огляду на зазначені обставини розкоп заклали в межах вівтарної частини. Виходячи з невеликої площі (3×3 м), з метою детальнішого фіксування об'єктів та артефактів, розкоп розбитий на квадрати по 1 м².

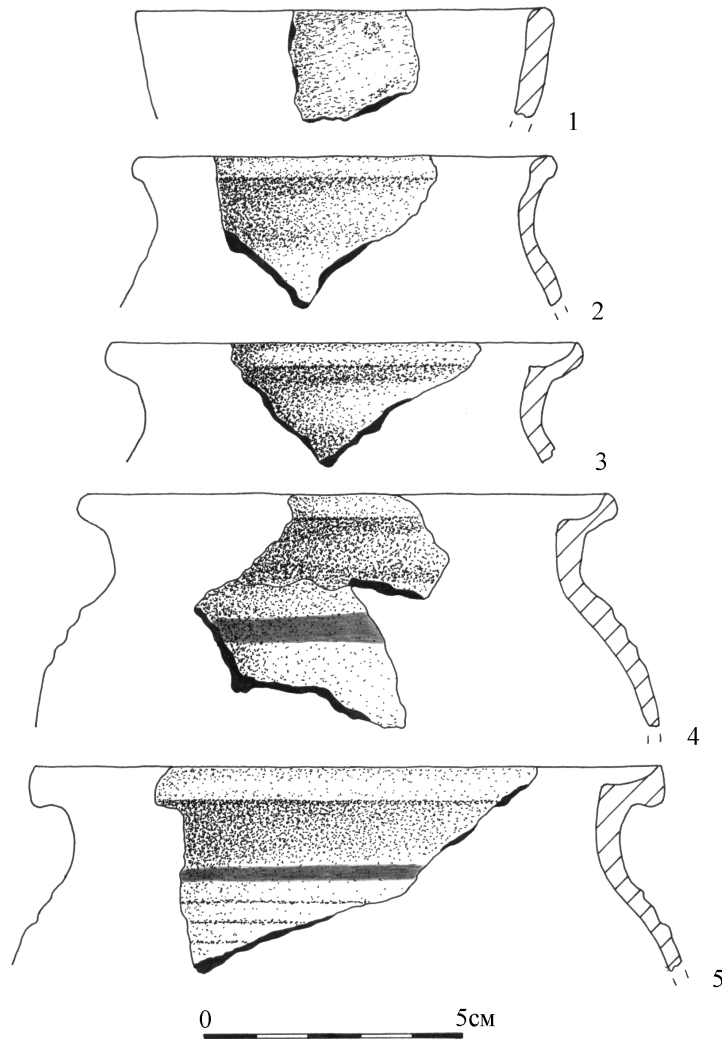

Рис. 4. Белз. Церква св. Параскеви. Вівтар. Фрагменти вінець гончарного посуду
Fig. 4. Belz. Church of St. Paraskeva. Altar. Fragments of rims of ceramic ware

Майже по центральній осі вівтаря, з заходу на схід, залишена контрольна стратиграфічна бровка. За умовний "0" взято верхній рівень підмурівка цегли при дверях в ризницю. Дослідження вівтарної частини церкви були розпочаті зі знімання верхнього шару, утвореного внаслідок реставрації та прокопування траншей для підмурівків. Заповнення шару складав сірий супісок, насичений будівельним сміттям – битою цеглою, цементним розчином та відходами від деревообробки. Усі траншеї, що прокопувались для підмурівків церкви, було вибрано до материка. У квадратах В-2, В-3 на глибині 0,69 м зафіксовано перепохований ящик з останками, які виявлені під час реставрації споруди, що заходив у стратиграфічну бровку

(рис. 2; 3). Після зачистки розкопу на рівні – 0,65 м відзначено раніший горілий шар, насичений фрагментами керамічного посуду та уламками цегли, що утворився в результаті пожежі церкви. Він чітко простежується на усіх стратиграфічних профілях (рис. 3). Виявлений археологічний матеріал з заповнення цього шару датується XV–XVI ст. (рис. 4, 4; 5, 3). У квадратах А–3, Б–3 виявлено траншею, яка перерізала горілий шар і в заповненні якої зібрано фрагменти керамічного посуду XV–XVI ст. Появу траншеї можна пов'язати з черговими роботами по реконструкції церкви.

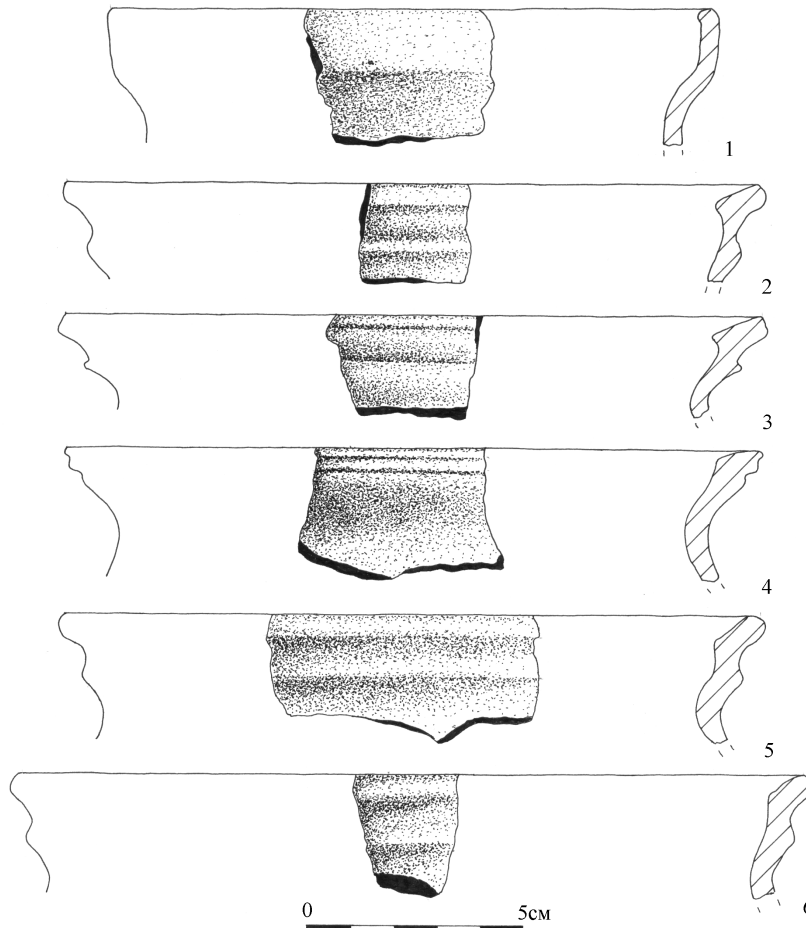

Рис. 5. Белз. Церква св. Параскеви. Вівтар. Фрагменти вінець гончарного посуду
Fig. 5. Belz. Church of St. Paraskeva. Altar. Fragments of rims of ceramic ware

У квадратах А–3, А–4 при західній стратиграфічній стінці проведено горизонтальну зачистку на рівні 0,7 м, де виявлено пляму сіро-жовтого кольору з вугликами. При її вибиранні зі стінки виступили гомілкові кістки, що вказувало на могильний характер ями, яка заходила в наву – пох. 1 (рис. 3, а). Зі супровідного матеріалу відзначено лише фрагмент цвяха. Після зачистки ями, на дні виявлено поодинокі вуглики. На стратиграфічному профілі А–А1 чітко помітно, що поховання 1 перерізає ранній горілий шар. Можна припустити, що захоронення відбулось в період після пожежі церкви, до часу перших згадок в податкових реєстрах, тобто до початку XVI ст.

На глибині 1,09 м виявлено ще одну могильну яму більш раннього часу, яка аналогічно до поховання 1 теж заходила у наву. В заповненні поховання зафіксовано прямокутні в перетині

цвяхи з залишками деревини. Більша частина могильної ями виходила за межі розкопу, тому об'єкт був досліджений лише частково.

У квадраті А-2 на рівні 0,75 м простежено контури домовини поховання 3. Труна, підпрямокутної в плані форми заходила у західну стінку розкопу та у бровку, що не дало змоги встановити її розміри. Домовина збереглась в уламках як верхньої кришки (віка), так і днища. Заповнення труни складали зтілілі останки (череп, ліва рука, права плечова кістка, тазові кістки), де-не-де збереглися дрібні клаптки тканини. Череп сильно пошкоджений, щелепа зміщена на лівий бік. Небіжчик лежав горілиць, у випростаному положенні, головою на схід. Ліва рука покійника, зігнута у лікті, лежала кистю на кальцинованих тазових кістках. Супровідного матеріалу не виявлено.

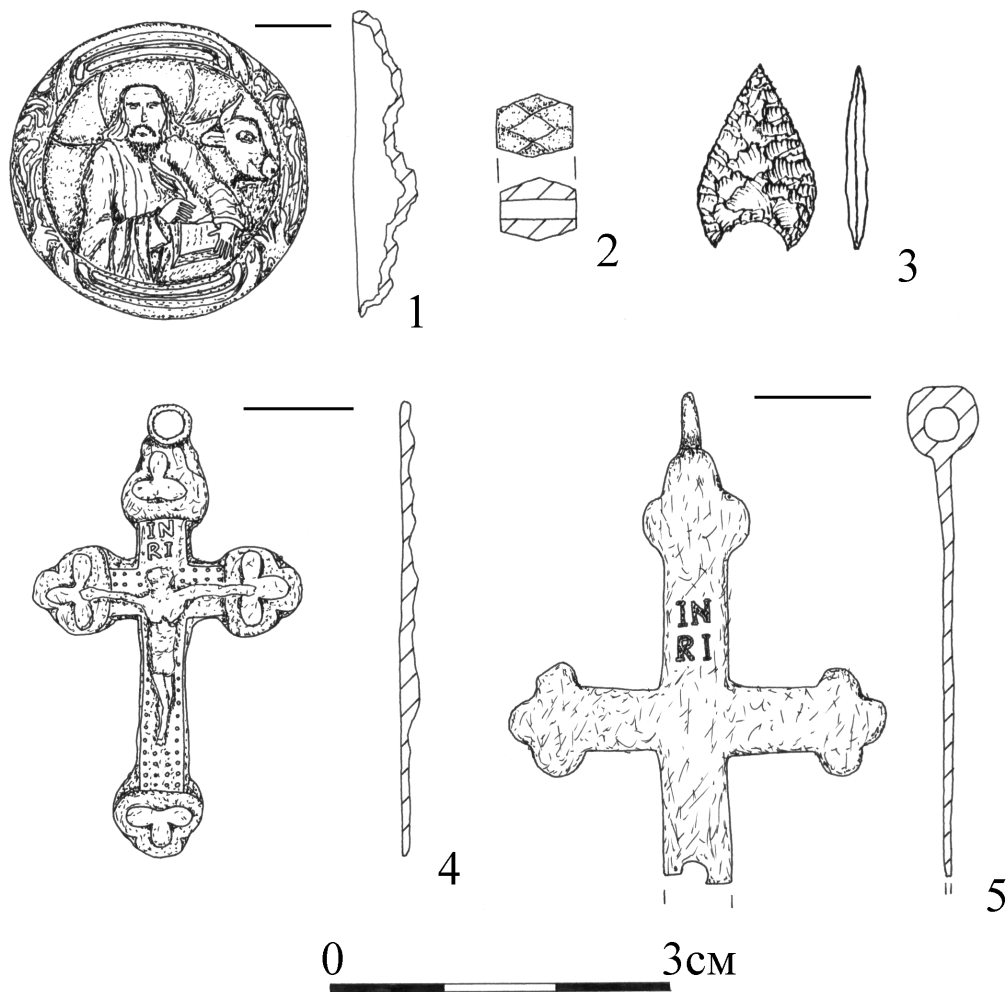

Рис. 6. Белз. Церква св. Параскеви. Індивідуальні знахідки: 1 – зображення євангелиста Луки, 2 – намистина, 3 – крем'яний наконечник (рис. В. Конопля), 4 – натільний хрестик, 5 – хрестик від вервечі

Fig. 6. Belz. Church of St. Paraskeva. Individual finds: 1 – image of St. Lucas, 2 – bead, 3 – flint tip (figure made by V. Конопля), 4 – little cross, 5 – cross from rosary

У квадратах В-1, Г-1 на рівні 1,3 м зафіксовано контури могильної ями, які читались на стратиграфічному профілі Б-Б1 (рис. 3, б). На глибині 1,7 м виявлено череп, зміщений на ліву сторону, у дуже поганому стані. На глибині 1,75 м відзначено решта кістяка. Збереглися лише кістки ніг (довжина цілої стегнової кістки становить 37 см), права рука та тазові кістки.

Загальна довжина останків становить 1,45 м. Небіжчик лежав горілиць у випростаному положенні; права рука, зігнута в лікті, кистю лежала на тазових кістках.

В заповненні поховання виявлено фрагмент вінець гончарного посуду XVI ст. (рис. 5, 5) та цвях. Загалом поховання 4, яке за стратиграфічними спостереженнями не перетинало ранній горілий шар, на підставі кераміки можна віднести до початку XVI ст.

У досліджуваному розкопі у вівтарі та при нагляді за реставраційними роботами назовні церкви виявлено 34 знахідки. Значна частина предметів зафіксована у культурному шарі і лише окремі з них знайдені у заповненні могильних ям. Серед усіх знахідок помітно виділяються артефакти, які мають культове призначення. Виявлено також три монети та один крем'яний наконечник.

Крем'яний наконечник стріли (рис. 6, 3) зафіксовано у квадраті Г–1 на глибині 0,85 м. Він датується першою чвертю II тис. до н.е. і відноситься, можливо, до межановіцької культури.*

Зібраний *керамічний матеріал* досить однорідний як хронологічно, так і технологічно. Він складається виключно з уламків гончарного посуду. Фрагменти горщиків характеризуються відхиленими назовні вінцями різної конфігурації, які зрідка прикрашені заглибленим лінійним орнаментом (рис. 4; 5). На двох вінцях простежено лінійний орнамент, виконаний чорною фарбою (рис. 4, 4, 5). Фрагменти денців мають незначний діаметр – від 8 до 12 см. Посуд переважно сірого та темно-сірого кольорів, з шорсткою поверхнею. Датується кінцем XIV–XVI ст.

Серед індивідуальних знахідок виявлена металева пластинка округлої форми, яка містила рельєфне, штамповане зображення євангеліста Луки (рис. 6, 1). Ймовірно, вона використовувалось для оздоблення до Євангелія. Решта артефактів виявлена при нагляді за реставраційними роботами, пов'язаними з прокопуванням траншеї під фундамент ризниці, а саме: натільний хрестик з зображенням Ісуса Христа (рис. 6, 4), фрагмент хрестика від вервечки (рис. 6, 5) та скляна гранчаста намистина синього кольору (рис. 6, 2) також від вервечки. У цій же траншеї знайдено мідну монету – солід 1752 р. з зображенням короля Августа III, що очевидно датує вищезгадані знахідки XVIII ст.

Ще дві монети виявлені безпосередньо у розкопі. Одна з них – мідний крейцер 1851 р., зафіксований у верхніх нашаруваннях, інша – мідний денарій XVI ст., карбований за правління Казимира Ягелончика [Зварич, Шуст, 1998], знайдений під ранішим горілим шаром.

За результатами аналізу археологічного матеріалу, виявленого під час досліджень П'ятницької церкви, можна припустити, що перша дерев'яна церква на території сучасного цвинтаря постала у другій половині XV ст. Горілий прошарок, виявлений під час розкопок, свідчить про те, що згадувана в податкових реєстрах церква св. Параскеви була споруджена на цьому ж самому місці, що й сучасна, але проіснувала вона відносно недовго. Свідченням останнього є ранній горілий прошарок, який простежується на усіх стратиграфічних профілях розкопу. Датування цього шару зроблено на основі виявлених у ньому фрагментів вінець гончарного посуду, які датуються кінцем XIV–XV ст., та мідної монети – денарія Казимира Ягелончика, що карбувались в 1442 по 1492 р., знайденої під горілим шаром. Результати археологічних досліджень підтверджуються й писемними згадками кінця XV ст. В. Слободян звертає увагу на те, що ця святиня, ймовірно, існувала вже у 1472 р. як одна з церков, що не входила у податковий реєстр згаданого року [Слободян, 2004]. Пожежа, можливо, й була причиною вилучення церкви з вищезгаданого реєстру. Про наступне спалення церкви говорити важко, так як пізній горілий шар простежений локально лише на західній стратиграфічній стінці і потребує додаткових досліджень. Після відбудови церква св. Параскеви вже згадується в податковому реєстрі 1531 р. [Бойко, Слободян, 2006]. Вона проіснувала до 60-х років XVIII ст., коли була замінена існуючою зараз церквою на Люблінському передмісті.

* Автор висловлює подяку В. Коноплі за надану консультацію та датування знахідки.

ЛІТЕРАТУРА

Белз

2004 (фотоальбом). – Львів. – 96 с.

Бевз М.

- 2002 Студії архітектурно – містобудівного розвитку міста Белза XI–XX ст. // Вісник інституту
Укрзахідпроектреставрація. – № 12. – Львів. – С. 30–67.

Бойко О., Слободян В.

- 2006 Розвиток та формування урбаністичної структури Белза // Белз і Белзька земля. – Белз. –
Вип. 2. – С. 140–166.

Зварич В., Шуст Р.

- 1998 Нумізматика. Довідник. – Львів – Тернопіль. – 464 с.

Івановський В., Петрик В., Лазурко О.

- 2003 Звіт про підсумки археологічних досліджень на території державного історико-культурного
заповідника в м. Белзі Львівської області у 2003 році. – Львів. – С. 5–8 (Науковий архів
Інституту археології ІА НАН України)

Петрик В., Івановський В., Лазурко О., Рибчинський О.

- 2004 Археологічні дослідження в Белзі 2003 року // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. 1. – С. 33–
40.

Слободян В.

- 2004 Українські храми Белза // Белз і Белзька земля. – Белз. – Вип. 1. – С. 89–98.

Ostap LAZURKO

DATING OF PARASKEVA CHURCH IN BELZ ON THE BASE OF ARCHAEOLOGICAL
RESEARCHES

Results of newest archeological research of one of the oldest monuments of architecture of Belz – Paraskeva Church – are described in the paper and attempts to date it back are made. According to results of analysis of archaeological material, which was discovered during investigation of Piatnyts'ka Church, the author supposes, that first wooden church on the territory of modern cemetery was built in second half of XV century. Burned horizon, which was found during excavations, proves that St. Paraskeva Church was built on the same place with modern church, but it did not exist for a long time. Dating of burned horizon was made on the base of found fragments of rims of ceramic ware. They were dated back to the end of XIV – XV century. Copper coin – denary of Kazimierz Jagailonchyk from 1442 – 1492 is also used for dating. Data from written sources from the end of XV century prove results of archaeological researches. The cause of destruction of the church was fire. After its rebuilding the church was mentioned in registry of taxes in 1531. The church existed till the 60-th of XVIII century. Then it was replaced by church, which functions in Lublin suburb of Belz till now.